

MIDA TEEVAD MÕTTED, KUI NAD MÕLGUVAD?

ENE VAINIK

Annotatsioon. Artiklis vaadeldakse sünkroonsele ja diakroonsele keeleainesele tuginedes ning kognitiivse semantika, eriti aga kehapõhisuse teooriast lähtudes, milline kehaline aluskogemus on motiveerinud sõna *mõlkuma* kasutuselevõttu perioodilisi mõtteprotsesse tähistava verbina. Ilmneb, et ülekanne mõtteprotsesside valda on toimunud kas LIIKUMISE või TAJU valdkonnast, rajanedes mittetranslokatiivse liikumise kogemusel. Verbiga kirjeldatavat liikumismaneeri iseloomustab eelmõisteline TSÜKLI kujundskeem, mis taju vallas ilmneb korduvuse või/ja katkendlikkusena. Regilaulude keelekasutusest leiti ka tõenäoline vanim tähendus ja esitati selle võimalik arhetüüpne kehapõhine alussituatsioon. Jõuti järeldusele, et leidub mitu võimalikku teed, kuidas algsetest kehapõhisematest tähendustest on võidud saada tänapäevane tähendus 'mõtteprotsess'. Artiklis arutletakse selle üle, et nähtused, mis sünkroonses plaanis võivad tunduda metafoorsena, võivad diakroonsete andmete kaasamisel ilmutada end järkjärguliste muutuste ahelana või koguni paralleelharusid sisaldava võrgustikuna.¹

Võtmesõnad: kognitiivne semantika, evolutsiooniline psühholoogia, kehapõhisus, mõistestamine, mõtteprotsessid, eesti keel

„Nad õppisid vinnama,“ jätkas Unihir, [---]
„ja nad vinnasid kõiksugu asju
– kõike, mis algab *m*-tähega.“²

Vahest lihtsaim vastus pealkirjas esitatud küsimusele oleks, et ega mõtted eriti midagi teegi, nad lihtsalt *on* ja lasevad end *mõlgutada*. Seejuures on nad kognitiivse ressursi suhtes üldiselt vähenõudlikud ja lasevad end kõrvale tõrjuda, kui tähelepanu on ajuti hõivanud miski aktuaalsem. Kuid samas näitavad nad üles ka teatud iseseisvust, koguni kangekaelsust. *Mõlkuv* mõte ei kao kunagi päriselt, vaid ilmub visalt taas teadvusesse.

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema SF0050023s09 osalisel toel.

² Lewis Carroll, Alice imedemaal. Tallinn: Eesti Raamat, 1971.

Uurija introspektsioonile tuginev intuitsioon ütleb seega, et *mõlkuma* on verb, mis osutab korraga nii mõtte püsimisele pikaajalises plaanis kui ka selle suhtelisele püsitusele lühiajalises plaanis. Iseenesest on sellise verbi olemasolu eesti keeles küllaltki tähelepanuväärne, kuna mõtteprotsesside sedavõrd spetsiifiline iseloomustus ei kuulu kindlasti n-õ teadmiste põhitasandile, mis keelekasutajate poolt esmajoones mõisteliselt liigendatud ja eraldi sõnadega tähistatud peaks saama (vt nt Rosch 1978). Artiklis vaadeldakse, kust ja kuidas me oleme võinud selle verbi saada. Tundub loogiline arvata, et kui meie esivanematel tekkis vajadus mõtteprotsesse ja nende perioodilist iseloomu mõisteliselt hõlmata ning sellest nähtusest omavahel rääkida, ei leiutatud selle küllaltki abstraktse nähtuse jaoks mitte uut sõna, vaid taaskasutati mõnda olemasolevat konkreetsema tähendusega sõna, mis tundus oma loomult mõtteprotsesside ajal kogetavaga kokku sobivat.

Selles suunas, et verb *mõlkuma* on olnud olemas enne, kui ta on hakanud tähendama mõtete spetsiifilist olemisviisi, viitavad juba kõige käepärasemad allikad, nagu „Eesti keele seletav sõnaraamat” (EKSS) ja „Eesti etümoloogiasõnaraamat” (EES), tuues ’mõtteprotsesside’ kõrval välja ka vananenud tähenduse ’liikuma, liigutusi tegema’. Samas osutab EES, et tegu on häälikuliselt ajendatud tüvega – sõnaga, mis loodud iseloomulikku (heli)pilti häälikutega matkides. Napp info sõnastikukirjetes reedab, et vaikumisi eeldatakse stsenaariumi, mille kohaselt on millalgi ajaloos toimunud üleminek meelelise tajukogemuse matkimiselt teatud tegevuste käsitamisele füüsilise liikumiskogemusena ning seejärel on liikumisverb hakanud sobima mõtteprotsesside tähistamiseks, kadudes pikkamisi käibelt liikumistähenduses. Põhilised uurimisküsimused siinses artiklis on: kas on alternatiive verbi isetekketeeoriale häälikulise ajendatuse teel? Kas on võimalik leida asitõendeid, mis näitaksid, millisest esmasemast kogemusvaldkonnast on verbi kasutuselevõtt olnud ajendatud? Milline on selle verbi varasema(te)sse tähendu(ste)sse kätketud tunnetuslik-kogemuslik alus? Mis on selles eriomast, mis sobib kokku mõtteprotsessidele iseloomuliku perioodilisusega?

Teoreetiliseks lähtealuseks mõtete *mõlkumise* kogemusliku aluse otsingul sobib kognitiivses lähenemises viljeldav kehapõhisuse hüpotees (Gibbs 2007), mille kohaselt on inimvaimule omane mõistestada abstraktseid nähtusi ja protsesse, tuginedes kogemusele, mis on omandatud füüsilisest interaktsioonist maailmaga. Kognitiivne metafooriteooria (vt nt Lakoff, Johnson 2011) sisendab ideed mentaalse hüppe taolisest ülekandest konk-

reetsemast ja kehapõhiselt läbitunnetatud valdkonnast abstraktsemasse ja raskemini hoomatavasse valdkonda. Ei saa siiski välistada, et nähtus, mida me sünkroonses plaanis peame hüppeks, kujutab endast ajaloolise arengu mõttes siiski tähenduse järkjärgulist laienemist sedamööda, kuidas verbiga on seotud üha eriilmelisemaid ja lõpuks abstraktseidki laiendeid. Seepärast peeti käesolevas uurimuses otstarbekaks ühendada sünkroonselt kättesaadavat andmestikku diakroonsete vaatlustega selle sõna varasema funktsioneerimise kohta.

Kuna kognitiivsed mehhanismid, mis teevad võimalikuks inimkeele, tähenduste loomise, nende laiendamise ja ülekandmise, ei ole olemuselt mitte spetsiifilised, vaid universaalsed, ja välja kujunenud evolutsiooniliselt väga pika aja vältel (vt nt Sutrop 1999b), siis pole põhjust arvata, et kognitiivse lingvistika postuleeritud põhimõtted ja töövahendid ei peaks sobima ka ajalooliste tähenduste kirjeldamiseks ning seletamiseks³. Näiteks on Eve Sweetser oma raamatus „From Etymology to Pragmatics” just etümoloogilistele seikadele tuginedes sedastanud paljudes keeltes ilmneva tendentsi mõistestada vaimunähtusi proosalisemate ja kehalise toimimisega seostuvate tegevuste kaudu (Sweetser 1990: 28). Teisest küljest – kuna kognitiivsete protsesside loomus ega kehalised aluskogemused, mille suhtes need protsessid rakenduvad, ei ole aastatuhandete vältel muutunud⁴ – oletati siinses uurimuses, et *mõlkumist* motiveeriv kehaline aluskogemus peaks olema ka tänapäevastele keelekasutajatele kättesaadav ning võiks meenuda vähemalt spontaansete assotsiatiivsete seoste tasemel ja/või avalduda keelekasutuses verbi tähenduse varieeruvusena. Nendest kaalutlustest lähtudes vaadeldi praktilises uurimistegevuses verbi *mõlkuma* esinemist ja tähendusi nii sünkroonilises kui ka diakroonilises plaanis.

Artikli peamiseks järelduseks on, et leidub mitu mõeldavat alternatiivset arenguteed, kuidas ajalooliselt varasematest ja kehapõhisematest tähendustest on võidud saada praegune tähendus 'mõtteprotsess'. Mitu võimalust on avatud ka verbi päritolu kohta: seni kehtiva häälikuliselt

³ Ajaloolise kognitiivse lingvistika näitena vt nt Winters jt 2010.

⁴ Kehaliste aluskogemuste iseloomu püsivus tuleneb sellest, et elame planeedil Maa sellele iseloomuliku gravitatsiooniga, inimkeha kolmemõõtmelisusest, evolutsiooni käigus väljakujunenud tajuaparaadist jne (vt Lakoff, Johnson 2011). See, et nüüdisinimese pealuus paikneb kiviajast pärinev meel/vaim, on üks evolutsioonilise psühholoogia enim tuntud postulaate, vt nt <http://www.cep.ucsb.edu/primer.html> (16.01.2013).

ajendatud tekke kõrval on tõsiselt võetav ka võimalus, et tegu on vene laenuga või koguni kiviajast pärineva reliiktsõnaga, mis on meie ajani jänest sõitnud regivärsside kivilinenud kontekstides.

Andmestik ja meetodid

Sünkroonses vaatluses kasutati järgmisi andmeid.

1. Eesti keele koondkorpus⁵ (maht *ca* 250 miljonit sõna). Portaali Sketch Engine⁶ abil, mis päringu vastuseks toob välja kõik konkordantsid otsitud sõnaga (*mõlkuma*-sõna puhul 687), selgusid tüüpilised kasutus-kontekstid. Kasutati ka sõnavisandi funktsiooni, mis toob välja päritava sõna seosed olenevalt kollokatsiooni tugevusest ja esinemissagedusest (lähemalt vt Kallas jt 2012).
2. Interneti keelekasutus. Sõna esinemust eestikeelsetes tekstides kontrolliti Google'i otsimootori lihtotsingutega, sisestades otsinguribale eri vorme (nt *mõlkuma*, *mõlkus*, *mõlkusid*, *mõlgub*, *mõlgun*, *mõlguvad*); iga otsingu puhul vaadati läbi umbes sada esimest tulemust. Eesmärgiks ei olnud kvantitatiivne analüüs, vaid verbi esinemiskontekstide ja tähenduste kvalitatiivsed eristused.
3. Keelekasutajate spontaansete assotsiatsioonide info. Inimeste intuitsiooni selgitamiseks esitati neile samasugune küsimus nagu artikli pealkirjas: „Mida teevad mõtted, kui nad mõlguvad?” Tegemist ei olnud kvantitatiivse uuringuga, vaid arvamuste mitteformaalse kogumisega autori tuttavatel, kolleegidel, Tallinna Ülikooli tudengitel ja võõrastel (veebikeskkonnas). Vastuseid (*ca* 20) analüüsiti üksnes kvalitatiivselt.

Diakroonses vaatluses kasutati järgmisi andmeid.

1. Eesti keele murded. Kasutati Eesti Keele Instituudi sedelkartoteeki ja sõnastikke „Väike murdesõnastik”⁷, „Eesti murrete sõnaraamat” (käsikiri Eesti Keele Instituudis), „Eesti keele mõisteline sõnaraamat” (Saareste 1958–1979), „Eesti-saksa sõnaraamat” (Wiedemann 1973).
2. Vana kirjakeele puhul tehti päringud (tulemusteta) vana kirja-keele korpus⁸ ja eesti piiblitõlke ajaloolises konkordantsis⁹, kaks

⁵ <http://www.keeletehnoloogia.ee/projektid/koondkorpus> (17.03.2012).

⁶ <http://www.sketchengine.co.uk/> (17.03.2012).

⁷ <http://portaal.eki.ee/dict/vms> (17.03.2012).

⁸ <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/> (17.03.2012).

⁹ <http://portaal.eki.ee/piibel> (17.03.2012).

kasutusnäidet leiti vana kirjakeele korpuse XIX sajandi tekstide kogust¹⁰.

3. Regivärsside keele uurimiseks tehti päringud tüvega *mõlk*/mõlg*/mõõl** eesti regivärsside veebiandmebaasis¹¹ (185 relevantset tulemust).
4. Etümoloogilised sõnastikud (Raun 1982¹², EES) ja veebiandmebaasid¹³.

Meetodid. Mõlemal vaatlustasandil on valdavalt kasutatud kvalitatiivset analüüsi – verbi tähenduste ekstraheerimist vahetu kasutuskonteksti põhjal. Arvandmeid esitatakse artiklis üksnes regilaulude keele ja koondkorpuse otsingu tulemuste kohta, kuna need on mahukamad ja samas siiski loomult piiratud andmeallikad, mille puhul on mõttekas esile tuua esinemuse proportsionaalset osakaalu. Ekstraheeritud tähendusvariante analüüsiti lähemalt kognitiivse paradigma vahenditega: esmalt piktograafiliste esituste varal, mis toovad esile predikaadi toeks oleva kognitiivse valdkonna, situatsiooni skemaatiliste osaliste suhte ning selle muutumise verbi poolt vahendatava protsessi järgmistes faasides (eeskujuks Ronald Langacker (1987), eesti keeles vt nt Vainik 1992: 219). Edasi tuvastati kattuvused Mark Johnsoni (1987) kirjeldatud kujundskeemidega. Ainestikku võrreldi ka mõistemetafooridega, mis on ingliskeelses kirjanduses mõtteprotsesside mõistestamiseks välja toodud (Gibbs 2007; Lakoff, Johnson 1999; Jäkel 1995; Sweetser 1990). Nii sünkroonse kui ka diakroonse ainestiku leidusid interpreteeriti kehapõhisuse teooria põhjal (Gibbs 2007) ning etümoloogilist informatsiooni kaasates sünteesiti viimaks tähenduste võimalikud arengutsenaariumid.

Andmete topeltesitamise vältimise huvides esitatakse artiklis uurimistulemused interpretatsioonilise liigenduse loogika alusel. Ruumi kokkuhoiuks on loobutud ka analüüsi esimeses faasis kasutusel olnud piktograafilistest esitustest. Iga jaotise juures esitatakse eraldi seda toetavad sünkroonsed ja diakroonsed leiud ning kognitiivsed eelmõistelised kujundskeemid, millele konkreetne tähendus tugineb.

¹⁰ <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Kwic2/paring19.htm> (17.03.2012).

¹¹ <http://www.folklore.ee/regilaul/avaleht/> (17.03.2012).

¹² <http://portaal.eki.ee/dict/raun> (23.03.2012).

¹³ <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?root=config> (23.03.2012).

Mõlkuma tänapäevases mõtteprotsesside tähenduses

Päring eesti keele koondkorpuses¹⁴ näitab, et *mõlkuma*-verbi kasutus on tänapäeval seotud ainult ja üksnes mõtteprotsessidega (687 juhtu). Tõsi küll, nende mõtteprotsesside iseloom varieerub mõnevõrra: toimunu mäletamise ja meenutamise kõrval võib *mõlkumine* tähendada ka lauluviisi kummitamist kõrvus ning unistamist. Seda näitab asjaolu, et korduvatest kasutusmallidest korpuses tõuseb verbi subjektina esile kõige enam (27 korda) *mõte*, kuid selle kõrval ka (5–3 korda) *idee*, *plaan*, *kättemaks*, *lugu*. Üksikute kasutusjuhtumitena võivad subjektina esineda nt *unistus*, *luluviis*, *presidendiamet*, *võit*, *sooloprojekt*, *majaost* – kõik ikkagi mingit laadi mentaalsete kujutistena ja mitte füüsiliste entiteetidena.

Korpusepäringust tuli iseloomulikuna välja muster, mille kohaselt verbiga koos ja selle vahetus läheduses esinesid suure sagedusega kohamäärused sõnadega *meel* (91 korda), *mõte* (25) ning *pea* (18). Põhimuster on selline, et *mõte mõlgub meeles* või *peas*. Teise korduva mustri kohaselt mingi pisut spetsiifilisem mentaalne kujutis, nt *unistus*, *plaan*, *majaost* või *võit*, *mõlgub mõttes*. Need kaks malli on võimalikud, kuna sõna *mõte* on polüseemne, tähistades nii mõtlemise üksikakti kui ka hõlmavamalt mõtlemisprotsessi (EKSS). Sisuliselt on tegemist ikkagi sama alussituatsiooniga, mille puhul verbi *mõlkuma* juurde kuulub kohustusliku laiendina kohamäärus. Selline konstruktsioon võimaldab väljendada mõtteprotsesside mõningat iseseisvust ja samas kuulumist omaniku kontrolli alla, kuivõrd fakultatiivse laiendina, milleks on nimi- või asesõna adessiivis, saab väljendada ka mõtteprotsesside omanikku, nt *Omanikel mõlgub mõttes päris uue lauda püstitanemine*.¹⁵

Küsitletud, kes küsimusele „Mida teevad mõtted, kui nad mõlguvad?“ vastates jäid oma seletustes mõtteprotsesside valdkonna piiresse, tõid esile mõtlemise pikaajalisust (nt [*Mõtted*] *mõlguvad*, *st on meeles ja teevad alateadvuses kogu aeg tööd*, *otsides lahendust*) ja samuti korduvust (nt *Kordi või koguni mitmel erineval ajal kordi samale asjale mõeldes ja mõttes arutledes nad mul mõlguvadki järjekindlalt kuni asi küps*). Arvatavasti annab verbi tüvehäälik *-u-* oma panuse sellesse, et keelekasutajad tõlgendavad sõna kuuluvana samasse gruppi frekventatiiviliidet *-u-* sisaldavate verbidega (nt *piiksuma*, *praksuma*, *nõeluma*, *välkuma*)

¹⁴ <http://www.keeletehnoloogia.ee/projektid/koondkorpus> (17.03.2012).

¹⁵ Valgamaalane 16.11.2006.

(EKG I: 441)¹⁶. Selline tõlgendus sisendab episoodide korduvust ja kogu protsessi pikaajalisust. Küsitletute intuiitiivne arusaam on vastavuses sõna kasutuskontekste analüüsinud leksikograafide arvamusega, et verb *mõlkuma* tähendab 'kestvamalt) meeles, mõttes esinema, seal liikvel olema', nt *Mälestused, ammused lood mõlguvad meeles* (EKSS). Mõtte-tegevuse pikaajalisust kinnitab ka Asta Õimu „Sünonüümisõnastik”¹⁷, esitades väljendi *meeles mõlkuma* sünonüümisarja MÄLETAMA viimase liikmena.

Kokkuvõtlikult võib sünkroonse vaatluse põhjal sedastada, et verb *mõlkuma* moodustab osa kinnistunud mitmesõnalisest väljendist (*kellelgi meeles ~ mõttes ~ peas mõlkuma* ja tal ei näi olevat iseseisvat tähendust väljaspool mõtteprotsesse, mida iseloomustab pikaajalisus, korduvus ja toimumine nn mentaalse mahuti piirides. Selline koondpilt kinnitab tähelepanekut, et eestlased kalduvadki mõtletegevust käsitama pikaldase ja korduvust sisaldavana (Sutrop 1999a). Samuti sobitub *mõlkuma* oma kohustusliku kohamäärusest laiendi ja fakultatiivse omaniku märkimise poolest hästi eestlastele kultuuriliselt omasesse naiivteooriasse, mille olulisimaks jooneks on ettekujutus mõtteprotsesside toimumisest mentaalse MAHUTI (*pea, meel*) SEES, kus omanikul võib, aga ei pruugi olla nende üle kontrolli (Degel 2007: 60–64).

Verbi *mõlkuma* võimalikke kehapõhiseid lähtevaldkondi

Käesoleva uurimuse taustaks olev kognitiivne semantikateooria ennustab tähenduste ühesuunalist ülekannet ja/või arengut konkreetsele abstraktsel (Lakoff, Johnson 2011; Sweetser 1990). On leitud, et selles, kuidas inimesed mõistavad mõtlemist ning sellest räägivad, on oluline roll täita metafooril. Ingliskeelses kirjanduses on tuvastatud väga mahukas meelt/vaimu¹⁸ (ingl *mind*) käsitlevate metafooride allsüsteem, mille keskmes

¹⁶ Sõnapere sõnaraamat verbi *mõlkuma* siiski tuletiseks ei pea, küll on see aga aluseks mitmetele teistele tuletistele (*mõlgutama, mõlgutlema* jne), mis kõik on seotud mõtteprotsessidega (Vare 2012).

¹⁷ Kasutatud veebiversiooni Eesti Keele Instituudi kodulehel <http://portaal.eki.ee/dict/synonymid> (17.03.2012).

¹⁸ Originaalis *Mind-as-Body*. Inglise sõnale *mind* on raske leida täpselt sobivat eesti vastet, kuna eesti sõnade *meel* ja *vaim* kasutusala on ajalooliselt olnud inglise sõnast erinev ja kumbki pole kujunenud mentaalset masinavärki tervikuna haaravaks üldterminiks. Täpsemalt sõnade *meel* ja *vaim* kohta vt Õim 1997; Sutrop 2004.

seisab ettekujutus meelest/vaimust kui kehast (Sweetser 1990: 28). Keha ülekandmisel meelele/vaimule põhinevad üldised metafoorid MÖTTED ON ISESEISVALT EKSISTEERIVAD ENTITEEDID ja MÖTLEMINE ON FÜÜSILINE TOIMING (Gibbs 2007).

Metafoorsus algab seega peale juba mõtete iseseisvateks entiteetideks pidamisest. Eelmises osas toodi esile, et verbi *mõlkuma* subjektina võivad esineda mitmed mentaalseid kujutisi tähistavad sõnad (*mõte, idee, plaan, kättmaks* jpt). Tähistatuna nimisõnaga on need inimese kognitiivses tegevuses esinevad korduvad tegevusmustrid piiritletud iseseisvate entiteetidena ja nad saavad esineda lause subjekti rollis. Mõtetele võidakse omistada ka teatavat toimumisvõimet metafoori MÖTTED ON ISELIKUVAD ENTITEEDID alusel (Jäkel 1995: 221).

Üldisem metafoor MÖTLEMINE ON FÜÜSILINE TOIMING on kirjanduses täpsemalt edasi liigendatud, nimelt on välja toodud nelja sorti füüsilisi toiminguid, mis on mõtlemise mõistestamise lähtevaldkonnadena relevanted: 1) liikumine; 2) tajus; 3) objektidega manipuleerimine; 4) söömine (Lakoff, Johnson 1999: 235–243). Sellest lähtevaldkondade liigendusest lähtutakse ka allpool verbi *mõlkuma* kasutus kontekstide ning tähenduste kehapõhise ja kogemusliku aluse kirjelduses.

Füüsiline liikumine mõtteprotsesside mõistestamise võimaliku lähtevaldkonnana

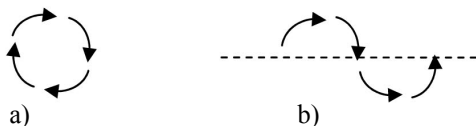
Näited, mis kirjanduses ilmestavad mõtlemise metafoorset mõistestamist füüsilise liikumisena, kätkevad endas kujutlusi LIIKUMISTEEST, EESMÄRKIDEST ja MÖTLEMISEST KUI RATSIONAALSEST SIHIPÄRASEST TEGEVUSEST (Lakoff, Johnson 1999: 236). Ka eesti keeles leiab näiteid, kus metafoorse ülekande lähtevaldkonnaks on prototüüpne füüsiline liikumine, nt *Saan aru, kuhu sa tüürid*. Kehapõhiselt motiveeritud kognitsiooni teooria kohaselt on selliselt tajutav ja väljendatav liikumine vastavuses eelmõistelise TEE kujundskeemiga (Johnson 1987, vt joonis 1). Liikumist, milles sisaldub väliselt hoomatav liikuja asukoha muutus (st lähtepunkt ja sihtpunkt on erinevad ruumpunktid), nimetatakse translokatiivseks (Zlatev jt 2010) ja see vastab enam-vähem sellele, mida koolifüüsikas kirjeldatakse mehaanilise liikumisena¹⁹.

¹⁹ Vt nt <http://et.wikipedia.org/wiki/Liikumine> (25.09.2012).

Joonis 1. TEE kujundskeem (Johnson 1987 järgi)

Eelmisest osast selgus, et *mõlkumist* kui mõtteprotsessi iseloomustavad pikaajalisus, korduvus ja toimumine nn mentaalse mahuti piires. Seetõttu ei vasta protsess oma olemuselt mitte TEE kujundskeemile (joonis 1), vaid pigem TSÜKLI kujundskeemile (joonis 2). Seega tuleb kognitiivse projektsiooni lähtevaldkonnana kõne alla lääne kultuurile omasest liikumise füüsikalisest prototüübist erinev mittetranslokatiivne LIIKUMINE.

Joonis 2. TSÜKLI kujundskeem (Johnson 1987 järgi)

Sünkroonne vaatlus. Küsitletud, kes kirjeldasid mõtete tegevust füüsilise liikumisena, iseloomustasid seda sellisena, mille puhul liikuja – st mõte – lõppkokkuvõttes mingisse teise asukohta ei jõua. Näiteks öeldi, et mõtted *kõlguvad*, *hulguvad* või *jõlguvad*, aga ka mitteformaalsemalt – *tšillivad* või *hängivad*. Ühes vastuses oli mõtete *mõlkumine* otseselt vastandatud *kulgemisele* kui ootuspäraselt eesmärgile viivale liikumisele. Liikumise piiratud kirjeldati näiteks selle toimumisena „suletud anumas” või põhjendades sellega, et ollakse „üht otsa pidi kinni”. Seega kätkeb *mõlkumisega* seostuv intuiitiivne liikumiskujutus endas küll lokaalset asendimuutust, kuid ei sisalda prototüüpse füüsilise liikumise tunnust selgelt hoomatavast asukohamuutusest. Google’i otsimootoriga leiti ebakonventsionaalsemat ja toimetamata keelekasutust sisaldavatest veebipostitustest näiteid, kus liikumistähendust ei rakendatud mitte üksnes mõtete, vaid ka füüsiliste, sh inimlike subjektide suhtes, nt *Asi on õigupoolest selles, et mu ema sai Saaremaal töökoha ja kolis sinna ja mina jäin koos isaga siis põhikooli lõpetama .. see ongi põhjuseks miks kahe kõige äärmuslikuma linna vahel mõlgun*²⁰. Sünkroonset vaatlust kokku võttes võib tõdeda, et verb *mõlkuma* seostub inimeste teadvuses tänapäevalgi liikumisega, kuid tegemist on loomult ateelilise ja imperfektiivse protsessiga, mis on konstrueeritud

²⁰ <http://iffer.wordpress.com/category/jarjejutt/narva-kuresaare-narva/> (24.09.2012).

ajaliselt piiritlematuna ja koosnevana sarnaste episoodide korduvast jadast (Langacker 1987). Vastavus TSÜKLI kujundskeemile on ilmne.

Diakroonne vaatlus. Põhimõtteliselt samasugust ulatuselt piiratud, kuid korduvatest episoodidest koosnevat liikumismaneeri annavad edasi ka näited sõnaraamatutes, mis ilmestavad verbi *mõlkuma* vananenud liikumistähendust: *lambi leegid mõlkusid leige õhu puhanguil* (EKSS), *pesu mõlkus tuules* 'lehvima' (Vai), *mõlkimine one kui südä on alb, tükib õksele, süda mõlgub* 'iiveldama, oksele ajama'²¹ (Kod) (EMS). Korduva ja ulatuselt piiratud edasi-tagasi liikumise tähendust tuleb verbil ette ka regilauludes (vt tabel 1): *Sui tema mõlkus mõisa aukus* (H I 10, 36/7 (3) < Ris), *Ise mina mõlgun metsi kauda* (H II 6, 620/6 (3) < Muh), *Mõisa mõek jäi mõlkumaie* (H III 23, 379/84 (3) < HJn), *Moedupuu jäi mõlkumaie* (EÜS VII 1597/9 (117) < JMd), *Mõlgu marja varrekene* (EÜS VI 1571 (329) < Koe), *Et kõik meri läks mõlkumaie* (H III 2, 494 (5) < Kos). Ka kausatiivne tuletis *mõlgutama* implitseerib sarnast liikumismaneeri: *Mustal mokki mõlgutada* (H II 57, 620/2 (3) < Amb), *Tähed mõeku mõlgutavad* (H II 6, 342/3 (14) < Muh). Seega on ka varasemad keelekasutajad arvatavasti lähtunud verbi *mõlkuma* (ja selle tuletiste) liikumisverbina kasutamisel eelmõistelisest TSÜKLI kujundskeemist.

Lisaks kerkib regilauludes küllaltki arvukalt esile veelgi spetsiifilisem vedelike liikumise tähendus (vt tabel 1): *Metsad metta mõlgutasid* (H II 15, 595 (99) < HJn), *Metsad mõlkusid mõduda* (E 7703 (16) < Amb), *Sooned mõlkusid mõduda* (H II 68, 476/9 (25) < Narva I. < Amb). Lõuna-Eestis esinevad analoogsetes värssides nõrgaastmelise tüvevariantidega *mõõluma*, *mõõlutama*, nt *Üits sääl vetta, tõine metta, Kolmas mõõlap ju mõduda* (H I 2, 137/8 (3) < Krk). On märkimisväärne, et vedeliku eritamise tähenduses kasutati verbi sihilisena, st süntaktiliselt erinevas mallis, mis-puhul liikuv vedelik (*mesi, mõdu*) oli tegevuse objektiks ning subjektina esines vedeliku lähteallikas (*metsad, mäed, ojad, järved, sooned, läte*). Selline kasutusviis sisendab, et voolamistähenduse kogemusliku alusena on kasutusel TEE kujundskeem (vt joonis 1).

Verbi *mõlkuma* vedelike eritamisega seonduva kasutuse ülesandeks regilauludes on esitada kujutlusi jookide küllusest ning tihti sisaldub neis

²¹ Arvatavasti kõigil isiklikust kehapõhisest loksumise-õõtsumise kogemusest tuttav tagajärg. Paralleelne on verbi 'läikima' kasutamine samas seoses (*süda läigib*), mis on samuti varem tähendanud loksumist (EKK, kasutatud veebiversiooni <http://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?paring=läigib>, 23.03.2012). Sama kinnitab EES.

viide *metsale* kui mee (ja seega ka mõdu) päritolukohale: *Metsad mõlkusid mõduda* (E 7703 (16) < Amb). Arvatavasti peegeldub nendes arhailistes värssides aeg, mil mesilasi ei peetud kodus, vaid mett käidi korjamas metsast. Et mets on meest vähemalt rahva kujutluses kohati lausa nõretanud, reedavad värssid teistest lauludest: *Oh seda mesista metsa / Suhkurista saarekesta* (EÜS VI 1571 (329) < Koe) või *Läksin metsa kõndimaie / Leidsin metsad metta täisi / Leidsin kannud kalja täisi* (H II 49, 650 (3) < KJn). Tegu ei pruugi olla püstivõimatu hüperbooliga – tänapäevalgi on mesinduses olemas selline mõiste nagu *lehemesi*, mida mesilased kuuma-del suvedel korjavad kuuseokastelt ning lehtpuulehtede magusast nõrest²². Mesinduse žargoonis öeldakse, et mesilased *lüpsavad* kuuski²³. Siin avaldub rahvapärane kujutlus mesilastest kui miniatuursetest lehmadest, mis on tuntud näiteks ka meenimetuse *linnupiim*²⁴ kaudu. Seega pole võimatu, et *mõlkuma* on vähemalt kunagi olnud kas paralleeltermin või vanem termin *lüpsmise* kohta ja seda on piltlikult kasutatud metsa meerikkuse väljendamiseks. Lüpsmine on tegevus, mille mõistestamisel on kaasatud nii TSÜKLI kui ka TEE kujundskeem. Lokaalne vaatlusperspektiiv toob esile TSÜKLILISUSE aspekti (rütmilised liigutused) ja globaalne perspektiiv TEE aspekti (vedeliku eritamine).

Sõnaraamatutes leiduv ainestik vanema ja rahvapärase kasutuse kohta näitab, et mõtteprotsesside tähenduse kujunemise algfaasis ei olnud *meel* mitte mõlkumise kohaks (nagu on tänapäevaks väljakujunenud idiomaatilises väljendis), vaid *meel* ja teised vaimsed entiteedid olid verbi *mõlkuma* subjektiks, st neid endid käsitati aktiivsena, liikuvana ümbritseva tausta suhtes²⁵. Näited on sellised: *Mu mõtted mõlguvad, mu meel mõlgub selle peale* 'mul on soov selle järgi', *tema hing mõlkus mu peale* 'ta süda löi lõkkele mu vastu' (Saareste 1958–1979, II: 561). Sarnased on näited EMS-i käsikirjas: *Mu meel mõlgub kangesti ta järele* (JMd). Ka regilauludes leiab sellist kasutust: *Meel ei mõlkund mõisa me'ele* 'ei tahtnud mõisa meest' (H III 23, 206 (27) < Koe), *Koju poole kipub keeli, Maa poole mõlgub meeli* (H II 10, 97 (99) < Kad), *Meel sul mõlgub mõisa poole* (H II 11, 632 (28) < VMr).

²² <http://et.wikipedia.org/wiki/Mesi> (28.09.2012).

²³ Vt nt <http://mesindus.ee/node/1076> (28.09.2012).

²⁴ Fraseoloogiline liitnimisõna (Baran 2004).

²⁵ Soovi korral on võimalik seda seletada mütoloogilise kontseptsiooniga, mille kohaselt meel on tähendanud irdhinge (Masing 2004), kuid maisema seletuse pakub mõistemetafoor MÕTTED ON ISEISVALT EKSISTEERIVAD ENTITEEDID (Gibbs 2007).

Tabel 1. Verbi *mõlkuma* ja selle tuletiste *mõlgutama*, *mõlgutelema* tähenduste distributsioon regilaulude andmebaasi päringute põhjal

Maakond	Heli tekitamine	Mõtteprotsess	Edasi-tagasi liikumine	Vedeliku eritamine	'Hägu'	N
Virumaa	15	15	4	17	2	53
Järvamaa	12	1	13	7	1	34
Harjumaa	10	9	6	5		30
Tartumaa	3	7	0	3 + 2		13 + 2
Läänemaa	5	1	1	3		10
Pärnumaa	3	5	0	2 + 5		10 + 5
Viljandimaa	0	7	0	2 + 8		9 + 8
Saaremaa	2	2	4	0		8
Võrumaa	0	1	0	0		1
Setumaa	0	0	0	0		0
Valgamaa	0	0	0	0 + 2		0 + 2
Kokku	50	48	27	40 + 17		185

Märkus 1. Kinnisvormel *mõlgu marja meeleke* paigutati siin heli tekitamise tähenduse alla ning mõtteprotsessiks loeti juhtumid, milles oli arusaadavalt juttu mingit laadi mentaalsest tegevusest.

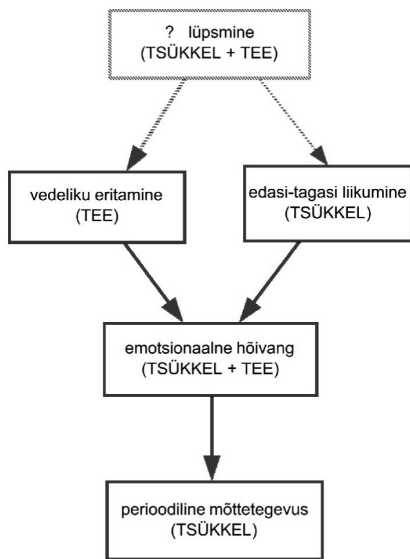
Märkus 2. Lõunaestilised *mõõluma*, *mõõlutama* on üldisele arvestusele juurde lisatud, kuid plussmärgiga (+) eraldatud.

Kuivõrd sellises kasutuses on latiiivsete määrustega osutatud ka *meele mõlkumise* suund, on kujutluse algne ruumilisus täiesti tajutav ja võib oletada TEE kujundskeemi (joonis 1) motiveerivat tuge. Vanas kirjakeeles leiduvad kasutusnäited on mõlemad Friedrich Reinhold Kreutzwaldilt²⁶ ja ühes neist kasutatakse verbi sihilisena (*Mino meel mõlgub rõemo teid nähes*) ning teises sihituna (*Tädditüttar, armas emandikene! südda mõlgub mul rõemus teid nähes*). Esimene neist näidetest tugineb vedelike eritamise tähendusele ning seega TEE kujundskeemile (joonis 1) ning teine TSÜKLI kujundskeemile (joonis 2).

Iseloomulik on, et nendes küllalt vähestes näidetes, mis on olemas XIX sajandi kirjakeele ja vanema rahvapärase kasutuse kohta, märgib

²⁶ Friedrich Reinhold Kreutzwald, Reinowadder Rebbane. Üks ennemuistene jut. 10 kena pildikujudega. Tartu: H. Laakmann, 1850. Päringu vastused vana kirjakeele korpusest <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused> (17.03.2012).

mõlkumine pigem emotsionaalset nähtust (*igatsus, soov, rõõm*) kui intellektuaalset. Tundeeluga on seotud ka Saareste toodud tsitaadid eesti kirjandusklassikast: *Küüdimehega võis meelelahutuseks juttu ajada, mõlkuvad tundmused olid kõik kodused* (Vde²⁷). *Siin oligi see paik, kus tal vahest midagi unistusetaolist meeltes mõlkuma löi* (Tms²⁸) (1958–1979, II: 561). Viimases näites on *meel* (ehkki mitmuslikuna) nihkunud subjekti rollist kohamääruseks ja sellisena on kasutus juba lähedasem tänapäeval valitsevale mallile. Et diakroonsetes ja rahvapärastes kasutusnäidetes kohustuslikku kohamäärust mentaalse MAHUTI (*meel, mõte*) näol esile ei tulnud, saab järeldada, et sada aastat tagasi ei olnud tänapäeval funktsioneeriv mitmesõnaline kinnisväljend (*kellelgi meeles ~ mõttes mõlkuma* veel formeerunud.

Joonis 3. Verbi *mõlkuma* liikumistähendusi arvesse võttev areng

²⁷ Vde = Eduard Vilde, Raudsed käed. Eduard Vilde kirjatööde kogumik. Tallinn: G. Pihlakas, 1910, lk 3.

²⁸ Tms = A. H. Tammsaare, Poiss ja liblik. Novellid. Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti” toimetis nr. 33. Eesti trükise punane raamat II, 1851–1917. Kultuuriloolised valikud. Jurjev: Noor-Eesti, 1915, lk 11.

Kokkuvõttes võiks verbi *mõlkuma* liikumistähendusi arvesse võttev areng näha välja selline, nagu kujutatud joonisel 3. Kõige ülal on katkendjoonelises raamistuses esitatud hüpoteetiline tähendus 'lüksma', mis kätkeb nii TEE kui ka TSÜKLI kujundskeemi. Edasisi tähendusvariante saab fikseerida peamiselt selle põhjal, mis laadi entiteedi liikumist on esmajoones silmas peetud ja millisena kujutletakse seetõttu selle liikumise iseloomu. Regilaulud on tänu alliteratsioonisundusele meieni kandnud kasutuse *m*-tähega vedelike (*mesi*, *mõdu*) eritamise kohta (TEE kujundskeem). Selle kõrval esineb teine tähendus 'edasi-tagasi liikumine', mispuhul tsükliliselt liikuvateks entiteetideks on kas *m*-tähega vedelikumassiivid (*meri*), esemed (*mõök*, *mõõdupuu*), inimesed (*mina*) või kehaosad (*mokad*) (TSÜKLI kujundskeem). Teisenemine tänapäevaseks perioodilise mõtetegevuse tähenduseks on toimunud vaheastme kaudu, mil liikuvateks entiteetideks said mitmesugused abstraktsed vaimsed entiteetid (*meel*, *mõtted*, *hing*, *süda*, *tundmused*). Üleminek füüsilisena mõeldud liikumiselt abstraktsena mõistetud liikumisele on saanud toimuda tänu olemismetafoorile VAIMSED NÄHTUSED ON ISESEISVALT EKSISTEERIVAD ENTITEEDID. Tähendus 'emotsionaalne hõivang' on leidnud motiveerivat tuge nii TEE kujundskeemist (igatsustel ja soovidel on mõtteline sihtpunkt) kui ka TSÜKLI kujundskeemist (kujuteldav liikumine toimub subjekti sees ja jääb sinna). Tänapäevases mõtteprotsesside tähenduses ongi kujutlusele lisandunud kohustuslik toimumine mentaalse MAHUTI (*meel*, *mõte*, *pea*) sees ja see on toonud kaasa kaks asja. Esiteks on TEE kujundskeem tagaplaanile jäänud ning selle tõttu on taandunud verbi transitiivne kasutus. *Mõlkumist* on hakatud mõistma protsessina, mis on loomult tsükliline ja mittetranslokatiivne. Teiseks, kuna organite tööjaotuses meie tänapäevases intuiitses rahvapsühholoogias seostub *meel* enamasti mõtetegevusega ja vähem emotsioonidega, millele on spetsialiseerunud *süda* ja *hing* (vt Õim 1997), siis on ka väljendit *meeles mõlkuma* hakatud tõlgendama ja kasutama eeskätt kui mõtteprotsessidele viitavat.

Tajumodaalsused mõtteprotsesside mõistestamise võimalike lähtevaldkondadena

Verbi *mõlkuma* mõtteprotsesside tähenduse aluseks olevaid potentsiaalseid kehapõhiseid lähtevaldkondi läbi vaagides tuleb kindlasti võtta tõsiselt ka TAJU, sealjuures erinevate tajumodaalsuste võimalikku panust. Kirjanduses on sageli esile toodud just nägemise rolli mõtlemist ja arusaamist käsitlevate mõistemetafooride lähtevaldkonnana, nt ARUSAAMINE ON NÄGEMINE (ingl UNDERSTANDING IS SEEING, vt nt Lakoff, Johnson 2011; Gibbs 2007; Sweetser 1990). Nägemismeel on üks olulisemaid kanaleid, mille kaudu me informatsiooni saame ja internaliseerime. Keeletüpoloogilistes uurimustes on leitud, et nägemisel on teiste tajumodaalsuste ees eelisasend, mis puudutab mõistelist eristumist, leksikaliseerumist ning ka käepärasust semantilisteks laiendusteks (Viberg 1984). Nägemistaju on leitud osalevat mentaalsete nähtuste mõistestamisel ka eesti keeles (Õim 1997: 260).

Diakroonne vaatlus. Selles suunas, et verbi *mõlkuma* on vähemalt diakroonilises plaanis mingil määral tõlgendatud visuaalse taju valdkonda kirjeldava sõnana, osutab selle esitamine mõiste 'helendama' all Saareste sõnaraamatus (1958–1979, I: 443). *Mõlkuma* tähenduselt 'läikima, helkima' on seal omakorda viidatud Wiedemanni sõnastikule (1869), kus see tähendus ilmneb rahvalaulukeeles esinevas väljendis *mõlkuv mari* 'eine glänzende Beere'. Murdeandmestikus sellist tähendust esile ei tulnud, märkimisväärne on vaid see, et verbi *mõlkuma* kasutati iiveldustunde väljendamiseks Ida-Eestis (Kod) samamoodi nagu väljendit *süda läigib*. Kujutlus, et *marja mõlkumisel* on midagi pistmist vedelike omadustega, nagu läikimine, seob teda eelmises osas esile toodud vana tähendusega 'vedeliku eritamine'. Erinevus on selles, et läikimist peetakse visuaalse taju valdkonda kuuluvaks nähtuseks ja vedeliku eritamist füüsiliseks (ja mõõdetavaks) protsessiks. Wiedemanni poolt kontekstita esitatud väljend *mõlkuv mari* 'läikiv, helkiv mari' võib seega osutada küpsele, mahlast nõretavale marjale, mis päikese käes valgust tagasi peegeldab. Teine ja tõepärasem seletus on siiski, et *mari* on eesti regivärssides inimese (*laps, neiu, laulik, vend* jne) poeetiline sünonüüm (Peegel 2004)²⁹ ja et sõnaühendit *mõlkuv mari* ei tuleks mõista mitte kui läikivat marja, vaid kui laulvat neitut, last, mis seostub aga juba pigem kuulmis- kui nägemis- aistingu vahendava rolliga.

²⁹ Kasutatud veebiversiooni http://www.keelevara.ee/login/?d=poeetilised_synonymid&q=mari (02.09.2012).

Sünkroonne vaatlus. Sünkroonses ainestikis seoseid visuaalse tajuga esile ei tulnud, v.a üks näide, mille puhul verbiga *mõlkuma* otsesõnu viidatakse justkui nägemistaju kogemusele: *Vene ajal olid seintel loosungid „Kõik inimese heaks!” Ent inimesest sõideti teerulliga üle. See on jätnud oma jälje – nüüd mõlgub meil silme ees loosung „Kõik minu enese heaks!”*³⁰. See näide on huvitav selle poolest, et *mõlkumist* võib interpreteerida nii loosungi füüsilise *laperdamisena* kui ka mõtteprotsessidena. Antud näites etendab visuaalne tajus – *silme ees mõlkumise* näol – vahendavat rolli puhtfüüsilise liikumise ning mentaalse tegevuse valdkondade vahel, kuivõrd oletatavasti ei mõtle autor mitte ehtsa riidest loosungi, vaid kujuteldava loosungi liikumist või vilkumist inimeste vaimusilmas. Kuna selle lausungi autor põlvneb Peipsi venelaste järeltulijatest³¹, siis tekkis kahtlus, kas tegu võiks olla venemõjulise kasutusega.

Kontroll vene-eesti sõnaraamatust (VES)³² osutas, et vene keeles leidubki verb *мелькать*, mis tähendab mõlemat asja – nii visuaalset aistingut 'vilkuma, vilksa(ta)ma, välkuma; virvendama' kui ka mentaalset tegevust 'mõlkuma'. Esitatud on nii väljend *мелькать перед глазами* 'silme ees vilkuma' kui ka näide selgelt mõtteprotsessi tähistavast kasutusest: *странная мысль мелькала в уме* 'peas mõlkus imelik mõte'. Seega on võimalik, et eesti *mõlkuma* on laen vene keelest. Laenamine eesti keelest vene keelde on vähetõenäoline, kuna vene sõna vasted on olemas ka ukraina ja valgevene keeles (vastavalt *мелькати* ja *мелькаць*). Ka vene sõna *мелькать* 'ootamatult tekkima ja kaduma' etimoloogilise päritolu kohta ei ole täit selgust ja seda peetakse ekspressiivseks keelendiks³³. Tüvi *мельк* tähistab kiiret edasi-tagasi liikumist ja seda kasutatakse hüüdsõnana sellise liikumise edasiandmiseks³⁴. Siinse artikli autor ei oska hinnata, kuivõrd tõenäoline on kahe nii väliskujult kui ka tähenduselt sarnase sõna paralleelne kujunemine naaberkeeltes.

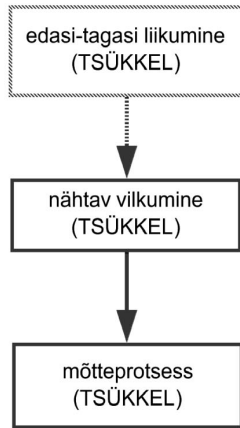
³⁰ Trivimi Velliste, Päevaleht 12.02.1999, <http://www.epl.ee/news/arvamus/eestikaitsetahe-vajab-patsi-rusikahoopi.d?id=50768456> (24.09.2012).

³¹ <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/arvamus/video-trivimi-velliste-lipp-auto-kuljes-on-vaarikas.d?id=23734025&com=1&no=0&s=1> (08.10.2012).

³² Kasutatud veebiversiooni [http://portaal.eki.ee/dict/ves/\(02.09.2012\)](http://portaal.eki.ee/dict/ves/(02.09.2012)).

³³ Oletatud on teda verbide *мерцать, мёркнуть* 'helklema, vilkuma, virama, sirama, virvendama' ekspressiivseks tuletiseks (Vasmeri sõnastik veebis <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?flags=eygtmnl>, (23.03.2010) ja Preobraženskij I: 523).

³⁴ Efremova 2000, vaadatud veebist <http://www.efremova.info/> (23.03.2012).

Joonis 4. Verbi *mõlkuma* ~ *мелькать* visuaalset vahendatust arvesse võttev tähenduste areng

Olgu siis kummas keeles tahes, tähenduse arengut edasi-tagasi liikumiselt katkendlikule nägemisaistingule ja sealt omakorda perioodiliste mõtteprotsesside valda on taas toetanud eelmõisteline TSÜKKLI kujundskema (joonis 4). Liikumine, mida sisemisest vaatepunktist lähtudes tajutakse toimuvat edasi-tagasi, on välisele vaatlejale ja eriti distantilt hoomatav katkendlikkusena (joonis 2, variant b). Ülekannet nägemisaistingult (vilkumine) perioodiliste mõtteprotsesside valdkonda ei saa aga siiski arvatavasti käsitleda metafoori ARUSAAMINE ON NÄGEMINE esinemisjuhtumina, kuna esile ei tõsteta mitte fookuseerimisvõimet kui nägemismodaalsuse struktuurset omadust (Sweetser 1990: 32), vaid pigem just defokuseerimist ja pidevuse puudumist.

Kuna praeguse etümologiseeringu järgi on verb *mõlkuma* häälikuliselt ajendatud omatüvi (EES), tuleb arvestada ka kuulmisaistingute võimalikku motiveerivat rolli. *Häälikuline ajendus* on termin, mis võtab kokku nii otseselt loodushääli jäljendavad (onomatopoeetilised) kui ka ebamäärasemate tähendussuhete kaudu motiveeritud (deskriptiivsed) keelendid (EES: 10). Seega *mõlkumise* puhul tuleb kõne alla kas otseselt kuulmisaistinguga „mõlk” või mingisugust muud laadi nähtuse matkimine häälikutega *m*, *õ*, *l* ja *k* ning sellest loodud tüvest verbi tuletamine frekventiiviliitega *-u-* (EKG I: 441). Lääne-Eestis on potentsiaalne sobiva tähendusega tuletusalus täiesti olemas olnud: nimisõna *mõlk* 'laulutoon, viis, rütm, hääle

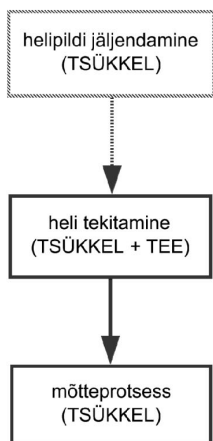
või kõne laad' (Muh, Emm, Kse, Lih), näiteks *Sa oled ilusa jutumõlgiga* 'ilusa häälega' (EMS).

Sünkroonne vaatlus. Sellele, et kuulmisaisting sünkroones plaanis *mõlkumise* tõlgendamisel mingisugust rolli etendab, viitab ühelt poolt asjaolu, et küsitletud pakkusid sõna seletamiseks just *kõlalt* sarnaseid verbe *jõlkuma* ja *kõlkuma*. Teisalt kajastus kõlaline ajendatus ka ekspressiivses kirjelduses *mõtted teevad „mõlk-mõlk“*. Korpuseandmetest ja veebist tuli välja, et verbi *mõlkuma* subjektiks võisid teiste mentaalsete kujutiste seas olla *lugu*, *lauluviis*, *sõnad* – nähtused, mis esmajoones on tajutavad auditiiivselt. Seega on mõeldav, et *mõlkumiseks* peame vaimukõrvas esinevaid fraase, laulujuppe ja iseenda sisekõne korduvaid elemente. Protsessi iseloomustab taas TSÜKLI kujundskeem (joonis 2).

Diakroonne vaatlus. Ka murdeandmetest leiab näiteid, kus verbi *mõlkuma* subjektiks on mingi primaarselt auditiiivne nähtus, nt *See jutt ju kuulus ammugi ja mõlkus rahva suus* (Lüg). Regilauludes leiduvatest verbi *mõlkuma* kasutustest osutavad auditiiivse vastuvõtuga seotud nähtustele värsid, kus verb *mõlkuma* esineb laulmist kirjeldavas parallelismirühmas *Laula laula suukene / Liigu linnu keelekene / Mõlgu marja meelege / Ilutse südameke* (H I 1, 67 (24) < Kad). Värsineliku üldine tähendus on kutsuda laulikut vokaalsele eneseväljendusele. Kuna *mõlkuma* esineb siin järelvärsis, kus esikvärsi teema – laulmine – võib juba modifitseeruda, on kinnisvormel *mõlgu marja meelege* aldis tõlgendustele ja reinterpreitatsioonile. Kuna samas värsis esineb *meel*, siis on hakatud *mõlkumist* pidama mingiks *meelele* eriomaseks tegevuseks. Tõllal, kui regilaul oli alles elav traditsioon ja eneseväljendusviis, ei pruugitud *meele mõlkumist* kujutleda sugugi vaikiva privaatse mõtisklusena, vaid aktiivse ja otsingulise tegevusena, mis lisaks oli häälekas ja kollektiivne. Vihje selles suunas leiab teisest regilaulust: *Tas laulam' tagas' jälle, / Ütlem' uuest ümmer jälle, / Teeme tõise viisi pääle, / Varsti vana jär'e pääle. / Arjuteme äälesida, / Mõlguteme meelesida, / Kas ka sünnüb mede ääli, / Mede ääli mede meeli ..* (H III 6, 664 (10) < Pst). On võimalik, et verbiga *mõlkuma* (ja selle tuletistega) on rahvalaulikud reflekteerinud midagi sellest, mida nad kogesid regivärssidesse mõttelt sobivaid ja heakõlalisi paralleelseid värsiridu genereerides. On ilmne, et sedagi protsessi iseloomustab tänu sisemise struktuuri korduvusele TSÜKLI kujundskeem (joonis 2, variant b), kuid kuna samas laulu ja häält kuuldavalt „eritatakse“, siis ka TEE kujundskeem (joonis 1). Situatsioon sarnaneb seega pigem vedeliku (perioodi-

lise) eritamisega³⁵ kui lihtsalt õõtsumisega või edasi-tagasi liikumisega (vt joonis 3).

Regivärsside andmebaasist leiab näiteid (peamiselt märkega „uue rahvalaul” või „omalooming”) ka selle kohta, kuidas *mõlkumist* on hakatud tõlgendama mentaalse protsessina (vt tabel 1), näiteks *Mis seisab teie südames / Mis mõlgub teie mõtte sees* (H III 2, 377/8 (11) < Hlj), *Pangem hääled elkimaie / Mõted moodi mõlkumaie* (H II 10, 427/8 (189) < VJg), *Lauluke meeles mull mõlguneb* (E 883 (6) < Rak). Kasutus on sarnane tänapäevase kasutusega ’mõtteprotsess’ ja seda iseloomustab TSÜKLI kujundskeem.

Joonis 5. Verbi *mõlkuma* auditiiivset motiveeringut arvestav võimalik tähenduslik areng

Kokkuvõtlikult võib verbi *mõlkuma* auditiiivselt motiveeritud teket ja arengut mõtteprotsesse tähistavaks verbiks kujutada nii, nagu joonisel 5. Katkendjoonega raamistatud kastis on esitatud hüpoteetiline eelfaas, mil on toimunud iseloomuliku helipildi (nt *mõla*) jäljendamine. Keskmine kast esitab järku, mil on kasutusele võetud heli tekitamist tähistav verb (nt *mõlisema*, aga miks mitte ka *mõlkuma*). Selle deskriptiivse verbi taga olevas kujutluspildis sisaldub niihästi TEE (eritamine) kui ka TSÜKLI (korduvad episoodid) kujundskeem. Viimases arengufaasis on toimunud

³⁵ Vt ka nt Kristian Jaak Petersoni ood „Laulja”, milles esinevad kujundid *laulu ilus tuline oja* ja *laulukaste suust valamine* kasutavad sama aluskujutlust helide tekitamisest kui voolamisest (vt Ross jt 2001).

verbiga kirjeldatava heliaistingu tõlgendamine peas esineva mõttetegevusena ning eritamise aspekt (TEE kujundskeem) on jäänud tagaplaanile. Argikogemuses on meie teadvustatud mõttetegevus subjektiivselt jälgitav just sisekõnena³⁶. Et heliaistingutest lähtuv situatsioon sobib mõtlemisprotsessi kehapõhiseks lähtevaldkonnaks, näitab asjaolu, et keeles leidub teisigi primaarselt heliverbe, millega mõttetegevust piltlikult kirjeldatakse. Näiteks on nii eesti kui ka vene keeles täiesti tavaline öelda *mõte trummeldas mul peas* (Degel 2007: 58).

Arutelu

Kuivõrd verbil on kasutusi ja tähendusi nii liikumise valdkonnas kui ka seoses kahe tajumodaalsusega (nägemine, kuulmine), võib öelda, et juba verbi *mõlkuma* algsete kehapõhiste tähenduste puhul pole tegemist mitte üksnes nägemist-kuulmist omavahel riskasutava sünesteesia ilminguga, vaid multimodaalse mõistestusega, mis hõlmab peale sensoorse ka mootorset komponenti (Barsalou 1999). Et meie mõttetegevus ongi loomult multimodaalne (st sisaldab operatsioone mootorsete, visuaalsete, auditiivsete jne representatsioonidega), siis peegeldab verb *mõlkuma* selle protsessi olemust üsna tabavalt.

Olenemata sellest, kas tõsta komplekssest multimodaalsest tervikust esile mingit sorti liikumist füüsilises ruumis või selle tajuelamuslikke vahendusi, motiveerib verbi *mõlkuma* tähendusi kõikjal kehalise primaarogemusena omandatud TSÜKLI (mõningatel juhtudel ka TEE) kujundskeem. TSÜKKELE sobib tunnetuslikuks aluseks niihästi vedeliku perioodilisele eritamisele (koos TEEGA), õõtsumisele, edasi-tagasi pendeldamisele, helilainete levimisele kui ka valgusimpulsside katkendlikkusele. Võib öelda, et TSÜKKELE ongi tähenduslik ühisosa kõigi verbi *mõlkuma* sünkroonsete ja diakroonsete kasutuste taga.

TSÜKLI kujundskeemi omandamise kehalise alusena on loetletud üsna eriilmelisi nähtusi alates südametuksetest ja hingetõmmetest kuni vaatlusteni öö ja päeva ning aastaegade kordumise kohta (Johnson 1987). TSÜKLI kujundskeemi on seega võimalik omandada nii sensoorse taju kaudu kui ka tsüklilises protsessis vahetult kehalise osalemise teel.

³⁶ Me kõik oleme auditiivse kõne sisekõneks internaliseerimise teinud läbi näiteks lugema õppimisel: alguses oli hädavajalik veerida häälikud ja sõnad välja valjusti, protsessi automatiseerudes võis hääldusaparaadi jätta tööta ning lugeda vaikselt.

Individuaalse eelmõistelise TSÜKLI-kogemuse kujunemises on oluline roll südamelöökidel ja hingamisel, kuid ellujäämise mõttes pole kindlasti väiksem roll ka imemisliigutustel, mida vastsündinu piima rinnast kätte saamiseks reflektorselt tegema hakkab. Imemine on alla aastase lapse tegevuses niivõrd keskne toiming, et eesti keeles on sellest tuletatud üldnimetuski – *imik*. Varases lapseeas omandatavat TSÜKLI kujundskeemi võimendab ja kinnitab paljudes kultuurides levinud tava imikuid rahustamise eesmärgil kas süles või hällis kiigutada. Sellistel varastel, pigem osalemisest kui vaatlusest saadud TSÜKLI-kogemustel rajaneb meie hilisem sensoorne tunnetus ja sellel põhinevad korduvust ning katkendlikkust käsitlevad mõistestused.

Siinkohal sõandab autor välja pakkuda oletuse, et IME(TA)MINE või LÜPSMINE võib olla ka verbi *mõlkuma* kehapõhiseks lähtevaldkonnaks (ja algtähenduseks), millest on kujunenud ajaloolised tähendused 'vedeliku eritamine' ning 'edasi-tagasi liikumine'. Tajumodaalsusi esile tõstvad tähendused 'heli tekitamine' ning 'visuaalne katkendlikkus' oleksid siis sekundaarsed, tekkinud vastavalt eritamise- ja liikumistähendusest. Selline algmotivatsioon sobituks hästi arhetüüpse aluskujutlusega ime(ta)misest kui tsüklistisest protsessist, mille käigus eritatakse (ja tarbitakse) spetsiifilist vedelikku – piima.

Sellisel puhul poleks meil verbi *mõlkuma* näol tegu mitte eestlaste loodud imitatiivtüvega, vaid relikitse laensõnaga algindoeuroopa keeltest. Tüvest, mis on rekonstrueeritud kujul **(a)melæg'* - 'lüksma'³⁷, tulenevad piima tähistavad sõnad indoeuroopa keeltes (nt ingl *milk*, rts *mjõlk*, vn *молоко*, aks *melk*). Arvatavasti just alamsaksa vahendusel³⁸ on see tüvi kujul *mõlk* 'riknenud piim' ja *mõlkjas* 'tilgastanud' jõudnud ka eesti murretesse (Han, Mih, Trm, Trv), leidub ka verb *mõlkma* 'tilgastama' (Trv). Alamsaksa laenud kuuluvad aga regilauludes esinemiseks liiga hilisesse laenuperioodi, seega peab regilauludes vedeliku eritamise tähenduses esinev *mõlkuma*-verb, juhul kui ta jagab sama tüve, pärinema märksa vanemast perioodist. Üheks võimalikuks vahetuks laenuandjaks võivad olla olnud algbalti keeled, mille jaoks on rekonstrueeritud vedelike tarbimisega seotud tüvi **maļk-a-* 'sõõm,

³⁷ Kasutatud etümolooilist andmebaasi <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=%5Cdata%5Cie%5Cpiet&root=config> (23.03.2012).

³⁸ Iris Metsmäe suuline teade. Eesti murretes leiduva sõna *mõlk* 'riknenud piim' etümoloojana on pakutud ka pärinemist slaavi sõnast **melko* (Ojansuu 1922: 139).

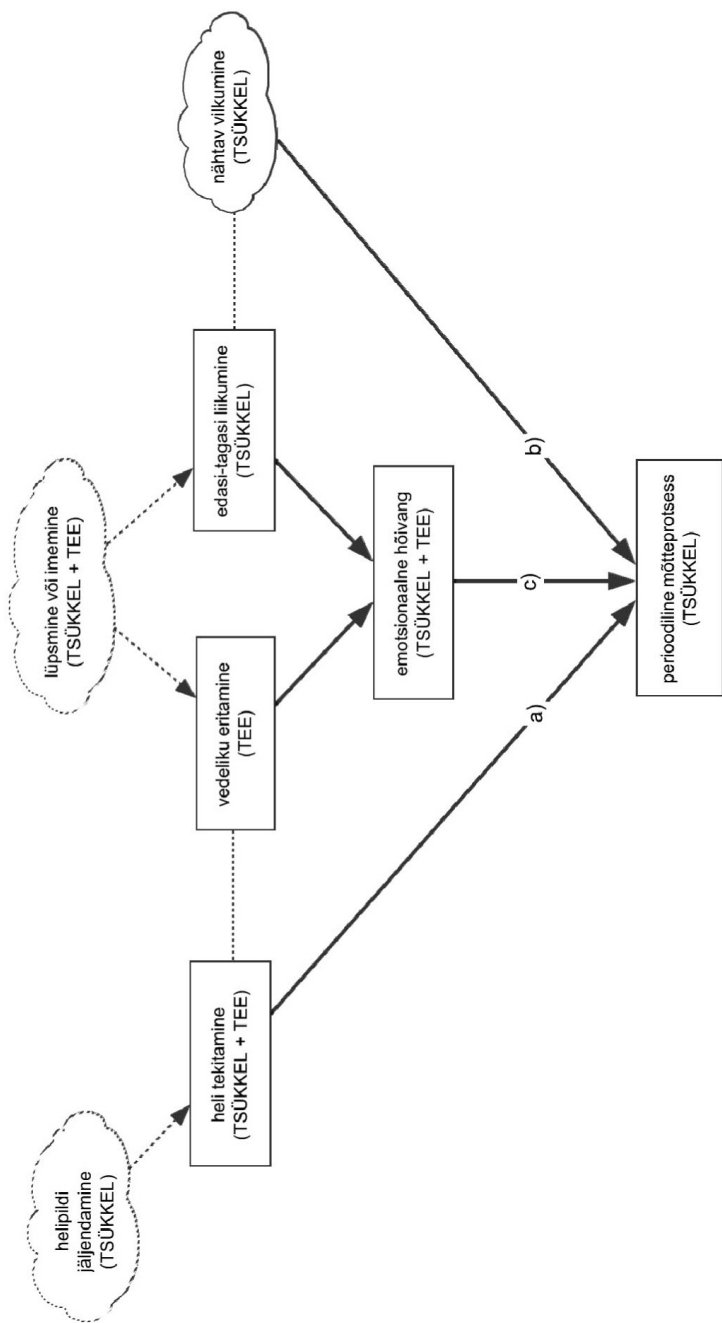
lonks³⁹. Ilmselt ei ole tegu sellise laensõnaga, mis oleks pikka aega ja laialdaselt aktiivses kasutuses olnud, kuna lähemates ja kaugemates sugulaskeeltes sellel seni ametlikult tuvastatud vasted puuduvad⁴⁰. Siinkohal on võib-olla otsustav, et sõna on meieni kandunud regilaulude vahendusel, milles sõnad ei ole vabalt kombineeritavad, vaid alluvad mitmele vormisundusele (sh alliteratsioon). Seetõttu esineb neis kivinenud fraase, mis kanduvad tekstist teksti edasi muutumatul kujul. Need kivinenud fraasid on justkui ehtsad kivistised, mis põhimõtteliselt on võinud meieni kanda ka kiviaegse reliktsõna.

Folkloristid suhtuvad eespool esitatud kognitiiv-ajaloolisse rekonstruktsiooni kahtlemata skeptiliselt, kuna sõnade ja nende tähenduste seoseid alliteratsiooni, parallelismi ja kindla värsimõõdu poolt organiseeritud regilaulus peetakse konventsionaalsete tähenduste laienemise ja muutlikkuse tõttu üsna kahtlaseks. Nähtuse kirjeldamiseks kasutatakse piltlikku terminit *alliteratiivne hägu* (Sarv 1999). Teisalt on välja käidud ka mõte, et maagilistel kaalutlustel väljendusid laulikud regivärssides tahtsi segaselt ja tegelikku mõtet peites (Undusk 2004). Eelnev liikumistähenduste vaatlus näitas siiski, et uuritaval verbil oli võimalik regivärssides tuvastada kaks küllaltki konkreetset ja süstemaatilisel esile tulevat liikumistähendust – 'edasi-tagasi liikumine' ja 'vedeliku eritamine' (vt joonis 3). Seega ei saa nõustuda kirjanduses väidetuga, et verb *mõlkuma* kuulub regivärssides üldisemat, abstraktset ja mittespetsiifilist liikumist väljendavate verbide hulka (Labi 2006: 42).

Saareste on rea kihelkondade (Hi, Sa, Muh, Kuu, Al, LE) kohta tähendanud üles märkuse „*mõlkuma* ei ole meie sõna” (Saareste 1958–1979, II: 561). On tähelepanuväärne, et päringud regilaulude andmebaasist võimaldavad piiritleda selle Eesti piirkonna, kus verb *mõlkuma* on vähemalt mingil perioodil (kahtlemata väga ammu) olnud siiski aktiivses kasutuses. Selleks piirkonnaks on olnud Virumaa, Järvamaa ja viimasega piirnevad Harjumaa kihelkonnad. Kasutuse aktiivsust saab järeldada tähenduse suurema liigendumise alusel regilauludes (vt tabel 1). Ka murdesõnastiku

³⁹ Leedu *malka-s* ja läti *malks* 'lonks, neelamine'. Kasutatud etimoloogia andmebaasi <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=%5Cdata%5Cie%5Cpiet&root=config> (22.10.2012).

⁴⁰ Siiski soome murretes on olemas *melkkua* 'hõljuda', *melkku* 'suur kõht; ebaselgelt rääkiv inimene' ning kausatiivne *melkuttaa* 'liigutada, loksutada; ebaselgelt rääkida' (Iris Metsmäe teade).

Joonis 6. Erinevaid arenguvõimalusi integreeriv skeem

käsikirja näited liikumistähendusest ja südamepahadusest pärinevad Virumaalt. Seega võib oletada, et sõna on laiemalt levima hakanud sellest piirkonnast, mis langeb kokku alaga, kus on enim olnud levinud rahvalaulutüüp, mis sisaldab värsse *laula laula suukene / liigu linnu keelekene / mõlgu marja meelekene* (H I 1, 67 (24) < Kad) (vt tabel 1). Arvatavasti on just see kivistunud värsikolmik populaarses laulutüübis osutunud sõidukiks, millega verb *mõlkuma* on levinud pea kõikjale. Verbi edasisel propageerimisel ei saa jätta mainimata ka nende Viru- ja Järvamaalt pärit kirjanike panust, kelle kodumurdes see sõna tavaline oli. Peale Saareste tsiteeritud E. Vilde ning A. H. Tammsaare oli Virumaalt pärit ka F. R. Kreutzwald, kelle kirja pandud rahvuseepos „Kalevipoeg” algab sõnadega *Laena mulle kannelt Vanemuine, / Kaunis lugu mõlgub meeles ..*⁴¹.

Sünkroonsete ja diakroonsete andmete põhjal ning kognitiivsest semantikateooriast lähtudes sai pakutud kolm stsenaariumi verbi *mõlkuma* algupärasest ning kujunemisest mõtteprotsesside perioodilisust märkivaks verbiks. See, mida me andmeid sünkroonses plaanis vaadates tõlgendame metafoori MÕTLEMINE ON LIIKUMINE VÕI MÕTLEMINE ON TAJU esinemisjuhtumiks, osutub diakroonseid arenguid vaadates tähendusnihete ahelaks või koguni võrgustikuks, mida kognitiivses plaanis on toetanud kõikjal esiletulev TSÜKLI kujundskeem. Joonis 6 kujutab neid kolme stsenaariumi koos mõeldavate kokkupuutepunktidega. Pilvekujulistel väljadel on näidatud alternatiivsed arengulised lähtekohad. Järgnevalt esitatakse lühidalt joonisel 6 väike-tähtedega a, b ja c märgitud stsenaariumide poolt- ja vastuargumendid.

- a) Häälkuliselt ajendatud isetekketooria ja kujunemine mõttetgevust tähistavaks verbiks auditiivse tajuelamuse internaliseerimise teel. Selle poolt räägib asjaolu, et sõnal *mõlkuma* ei ole vasteid teistes läänemeresoome keeltes ja järelikult on ta pidanud tekkima Eestis spontaanse sõnaloomingu tulemusena. See teooria jätab aga seletamata füüsilised, vedeliku eritamise ning edasi-tagasi liikumise tähendused.
- b) Laenamine vene keelest, kuivõrd vene keeles on olemas väliskujult ja tähenduselt sarnane sõna *мелькать* nii vilkumise kui ka mõtteprotsesside tähenduses. Ülekanne mõtteprotsesside valda on sel puhul pidanud toimuma juba laenuandjas keeles. Selle versiooni poolt räägib asjaolu, et verbi esiletulek regilauludes on

⁴¹ Kasutatud veebiversiooni <http://kreutzwald.kirmus.ee/et/kalevipoeg/tekstiversioon/> (20.10.2012).

geograafiliselt kontsentreeritud Kirde-Eestis ja sellega piirnevatel aladel, samuti näitab pikemat eluiga selles piirkonnas verbi suurem tähenduslik jagunemine. Kuivõrd regilaule aga peetakse üldiselt laensõnade suhtes immuunseks, siis peab tegu olema väga vana laenuga, samast perioodist *risti* ja *raamatuga*. Kui viimased kujutavad endast olulisi ja ilmseid kultuurilisi laene, siis on küsitav, kas sama saab väita mõtete *mõlkumise* kohta? Ka see teooria ei seleta vedeliku eritamisega seotud tähendust.

- c) Pärinemine kiviaegsest tüvest: kas algindoeuroopa **(a)melag'*-*'lupsma'* või algbalti **maĩk-a-* 'sõõm, lonks' ning kujunemine mõtetegevust tähistavaks sõnaks mitmete süntaktiliste ja semantiliste muutuste kaudu. Selle arengustsenaariumi poolt räägib asjaolu, et hüpoteetilise holistilise ja semantiliselt kompleksse alg tähenduse abil saab ära seletada nii *mõlkumise* TEE kujund skeemi (joonis 1) sisaldavad tähendused 'vedeliku eritamine' ja 'heli tekitamine' kui ka pelgalt TSÜKLI kujund skeemi (joonis 2) eeldavad tähendused 'edasi-tagasi liikumine' ja 'vilkumine'. Selle teooria algindoeuroopa versiooni vastu räägib asjaolu, et verbil puuduvad tuvastatud vasted lähemates ja kaugemates sugulaskeeltes. Kuna balti laenude puhul on pretsedente ka üksnes eesti keelde laenamise kohta (EES: 12; Vaba 2011: 746), siis pole võimatu, et *mõlkuma* on üks seesugustest. Seda enam, et balti keeltest on pärit terve hulk lokaalselt Eestis levinud metsamesindusega seotuvat sõnavara (Vaba 2011: 753). Tuletagem meelde, et vedeliku tähendust sisaldavates värsiridades on *mõlkuma* ümbritsetud just balti laenudest *mets* ja *mõdu* (EES), seega oleme võinud põlvest põlve edasi kanda väga ürgse kivinenud tervikkujutluse. Täendusrikkaks võib osutada seik, et balti laenuna on Lembit Vaba identifitseerinud kostitamisega seotud murdesõna *mõõl* (Vaba 2011: 755). See tüvi esineb regilauludes ka vedeliku eritamist tähistava verbitüvena Helme, Tarvastu ja Halliste, Karksi piirkonna regilauludes, esinedes samades värssides, kus Põhja-Eestis on kasutusel *mõlkuma* (vt tabel 1). Lisaks esineb lõunaeestiline *mõõl* „sõnahäguna” teatud tüüpi mõistatustes: *Mõista, mõista mõõlu, kassihanna kaalu, kaalu otsan muna, muna sisen terä?*⁴². Selle mõistatuse vastus – hällis kiikuv imik – on aga otsene osutus

⁴² <http://www.folklore.ee/~kriku/MOISTA/sex.htm> (23.10.2012).

kehapõhist TSÜKLI kujundskeemi loovale alussituatsioonile, mis sai siinses arutelus *mõlkumise* potentsiaalse arhetüübina esitatud.

Ehkki autori eelistus kuulub suurima seletusjõuga stsenaariumile c, ei saa välistada ka võimalust, et tegu on süsteemiga, millel ongi mitu sisendit, või et tähendused moodustavad paralleelharusid sisaldava võrgustiku. Laialivalguva ja alles konteksti poolt täpsemalt määratletava tähendusega sõna areng ei pruugi olla kulgenud sirgjooneliselt ja ühemõtteliselt mõtteprotsesside suunas. Joonisel 6 on horisontaalsete katkendjoontega näidatud ka kohad, kus alternatiivsetena esitatud stsenaariumid võivad omavahel seotud olla. Näiteks füüsiline liikumine ja helide tekitamine ei ole teineteisest sugugi isoleeritud kogemusvaldkonnad. Kirjanduses on osutatud süstemaatilise polüseemia mallile, mille kohaselt verb, mis tähendab heli tekitamist (nt *vihisema*), tähendab ka suunatud liikumist, kui ta esineb kontekstis, mis sisaldab latiiivseid määrusi (Levin 1993: 4). Samamoodi võib lokatiivse määruste või koguni nn mentaalse MAHUTI esinemine kontekstis tuua kaasa selle, et situatsiooni ei kujutleta mitte TEE, vaid TSÜKLI kujundskeemi toel. Kui ruumilisus ei ole selgelt väljendatud, saavad sündida aistingutest lähtuvad ja abstraktsed tõlgendused.

Kokkuvõte

Eelnev vaatlus näitas, et ehkki verb *mõlkuma* on tänapäeval kasutuses ainult ja üksnes mõtteprotsesside kohta, seostub ta nii keelekasutajate intuiitvsete assotsiatsioonide tasemel kui ka diakroonsete andmete põhjal kahe märksa kehapõhisema valdkonnaga, milleks on LIIKUMINE ja TAJU. Seega võib öelda, et antud juhul peab paika kehapõhisuse teooria poolt ennustatav tähenduse ülekande suund konkreetsemalt ja materiaalsemalt abstraktsele ja mentaalsele (Lakoff, Johnson 2011; Gibbs 2007; Sweetser 1990). Võib mõõnda, et verbi *mõlkuma* tähenduste areng sobib illustreerima kehapõhist ülemmetafoori MEEL/VAIM KUI KEHA (Sweetser 1990). Lisaks rakendub olemismetafoor MÕTTED ON ISESEISVALT EKSISTEERIVAD ENTITEEDID (Lakoff, Johnson 1999).

Uurimuses kasutatud lähenemine, kus ajalooliste keeleandmete lünklikkusest tulenevaid tühikuid täideti kognitiivsete protsesside mõttes loogilise arutluskäiguga, lasi pakkuda mitut võimalikku arengustsenaariumi, kuid on võimetu neist ühtegi päriselt välistama. Üheks variandiks, mida tulevastel uurijatel tuleks kas kinnitada või otsustavalt kõrvale heita,

on hüpotees verbi *mõlkuma* tagasiviidavusest lüpsmist või ime(ta)mist tähendanud algbalti või algindoeuroopa tüvele.

Kahtlemata on võimalus, et *mõlkumise* näol võib tegu olla ehtsa keelise fossiiliga – kiviaegse sõnaga, mis on tänapäevani edasi kandunud peamiselt üksnes kivinenud vormelite vahendusel – üsna erutav. Sest ehkki evolutsiooniline psühholoogia väidab, et kiviajast on pärit suur osa meie teadvusest ja käitumisest, on leitud, et sama vana on ainult kaduvväike osa meie kultuurist (Sutrop 1999b). Võimalik siiski, et keel oma konservatiivsuses – ja eriti, kui seda toetab kognitiivses plaanis kujundskeemi järjepidevus – võib aastasadu, kui mitte tuhandeid hoida alal mõningaid kujutlusi ning arusaamu kultuurilise arengu varasematelt etappidelt.

Mistahes arengutsenaariumi tulevased uurimused ka ei kinnitaks, jääb siiski tõsiasi, et läbi kõigi arenguetappide ning kognitiivsete valdkondade on verbi tähenduses säilinud kehapõhisest kogemusest motiveeritud TSÜKLI kujundskeem kui eelmõisteline kognitiivne struktuur ning *mõlkumise* mõisteline selgroog. See on alles ka pärast verbi tähendusliku iseseisvuse kadu ja mitmesõnalise väljendi (*kellelgi*) *meeles* ~ *mõttes* *mõlkuma* osaks saamist. TSÜKLI kujundskeem kombinatsioonis mõistestuse alge kehapõhise multimodaalsusega teeb verbist sobiva sõna perioodiliste mõtteprotsesside kirjeldamiseks.

Lühendid

E = Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu; EÜS = Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu; H = Jakob Hurda rahvaluulekogu

Tänuavaldused

Täna abi eest oma kolleege Iris Metsmäge, Mari-Liis Kalvikut ja Heete Sahkaid.

Kirjandus

Baran, Anneli 2004. Fraseoloogilistest liitnimisõnadest. – Mäetagused 27, 157–165.

Barsalou, Lawrence 1999. Perceptual symbol systems. – Behavioral and Brain Sciences 22, 577–660. <http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X99002149>.

Degel, Larissa 2007. Intellektuaalsfäär intellektuaalseid võimeid tähistavate sõnade kasutuse põhjal eesti ja vene keeles. (= Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etimoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Efremova 2000** = Татьяна Ф. Ефремова. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – Библиотека словарей русского языка. Москва: Русский язык; <http://www.efremova.info/> (23.03.2010).
- EKG I** = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKK** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/books/ekk09/> (23.03.2012).
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (17.03.2012).
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. Käsikiri Eesti Keele Instituudis.
- Gibbs, Raymond W. Jr. 2007 (2005)**. Embodiment and Cognitive Science. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, Mark 1987**. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Jäkel, Olaf 1995**. The metaphorical conception of mind: „Mental activity is manipulation”. – Language and the Cognitive Construal of the World. Ed. John R. Taylor, Robert E. MacLaury. (= Trends in Linguistics. Studies and monographs 82.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 197–230. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110809305.197>.
- Kallas jt 2012** = Jelena Kallas, Maria Tuulik, Madis Jürviste. Leksikograafilise tarkvara Sketch Engine'i eesti keele moodul. – Word and concept in the Estonian and Finno-Ugric languages. (= Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 3–1.) Tartu: ESUKA – JEFUL, 57–77.
- Labi, Kanni 2006**. Eesti regilaulude verbisemantika. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1999**. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. New York: Basic Books.
- Lakoff, George, Mark Johnson 2011**. Metafoorid, mille järgi me elame. Gigantum Humeris. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Langacker, Ronald 1987**. Foundations of Cognitive Grammar. I, Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Levin, Beth 1993**. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation. Chicago: The University of Chicago Press.

- Masing, Uku 2004.** Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust. Tartu: Ilmamaa.
- Ojansuu, Heikki 1922.** Eesti etümoloogiad. – Eesti Keel 4-5, 137–139.
- Peegel, Juhan 2004.** Nimisõna poeetilised sünonüümid regivärssides. Teine, läbi vaadatud ja ühtlustatud trükk. Eesti Keele Instituut, Eesti Teaduste Akadeemia, Emakeele Selts. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; http://www.keelevara.ee/login/?d=poeetilised_synonyymid (02.09.2012).
- Preobraženskij 1959** = Александр Г. Преображенский. Этимологический словарь русского языка. Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Raun, Alo 1982.** Etümoloogiline teatmik. Toronto: Maarjamaa; <http://portaal.eki.ee/dict/raun> (23.03.2012).
- Rosch, Eleanor 1978.** Principles of categorization. – Cognition and Categorization. Ed. Eleanor Rosch, Barbara B. Lloyds. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 27–48.
- Ross jt 2001** = IAAK. **Kristian Jaak Peterson 200.** Toim. Kristiina Ross, Urmas Sutrop, Jaan Undusk, Ene Vainik, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Saareste, Andrus 1958–1979.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne: Avec un index pourvu des traductions en français I–IV & indeks. (= Eesti Teadusliku Seltsi Rootsisis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti.
- Sarv, Mari 1999.** *Regilaul*: Clearing the alliterative haze. – Folklore: An Electronical Journal of Folklore 10. Tartu: Institute of the Estonian Language, 126–140.
- Sutrop, Urmas 1999a.** Meie esivanemate rahvatarkus ja maailmapilt: mida keel mäletab? – Mäetagused 11, 113–119.
- Sutrop, Urmas 1999b.** Evolutsiooniline psühholoogia: kas meie teadvus on pärit kiviajast? – Vikerkaar 2-3, 116–123.
- Sutrop, Urmas 2004.** Eesti keele maailmapildist: meel, hing ja vaim. – Mäetagused 24, 99–108.
- Sweetser, Eve E. 1990.** From Etymology to Pragmatics: The Mind-body Metaphor in Semantic Structure and Semantic Change. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511620904>.
- Zlatev jt 2010** = Jordan Zlatev, Johan Blomberg, Caroline David. Translocation, language and the categorization of experience. – Language, Cognition and Space. The State of the Art and New Directions. Ed. Vyvyan Evans, Paul Chilton. (= Advances in Cognitive Linguistics.) London: Equinox Publishing, 389–418.
- Undusk, Jaan 2004.** Eesti regivärsi parallelism ja maagilise elutunde taandumine. – Mäetagused 24, 37–57.
- Vaba, Lembit 2011.** Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku. – Keel ja Kirjandus 10, 734–763.

- Vainik, Ene 1992.** Genereerib inimene, mitte grammatika. – Keel ja Kirjandus 3, 156–160; 4, 216–223.
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. I–II. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VES = Vene-eesti sõnaraamat. I–II, 2000.** Toim. Helle Leemets ja Henn Saari (А–кулик), Helle Leemets ja Rein Kull (кулинар–пятью), Tiit Erelt ja Asta Õim (Р–Я). Teine, parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Instituut; <http://portaal.eki.ee/dict/ves/> (02.09.2012).
- Viberg, Åke 1984.** The verbs of perception: a typological study. – Explanations for Language Universals. Ed. Brian Butterworth, Bernard Comrie, Östen Dahl. (= Linguistics 21.) Berlin: Mouton, 123–162.
- Wiedemann, Ferdinand J. 1973 (1893).** Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Winters jt 2010 = Margaret E. Winters, Heli Tissari, Kathryn Allan (ed.).** Historical Cognitive Linguistics. (= Cognitive Linguistics Research 47.) Berlin: Mouton de Gruyter.
- Õim, Asta 1991.** Sünonüümisõnastik. Tallinn: Asta Õim; <http://portaal.eki.ee/dict/synonyymid> (17.03.2012).
- Õim, Haldur 1997.** Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toim. Mati Erelt, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu: Tartu Ülikool, 255–268.

Veebiandmebaasid

- Eesti keele koondkorpus: <http://www.keeletehnoloogia.ee/projektid/koondkorpus> (17.03.2012).
- Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants: <http://portaal.eki.ee/piibel> (17.03.2012).
- Eesti regilaulude andmebaas: <http://www.folklore.ee/regilaul/avaleht/> (17.03.2012).
- Etümoloogilised andmebaasid veebis: <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?root=config> (23.03.2012).
- Evolutsioonilise psühholoogia keskus: <http://www.cep.ucsb.edu/primer.html> (16.01.2013).
- Kalevipoeg: <http://kreutzwald.kirmus.ee/et/kalevipoeg/tekstiversioon/> (20.10.2012).
- Mõistatuste e-antoloogia: <http://www.folklore.ee/~kriku/MOISTA/> (23.10.2012).
- Sketch Engine: <http://www.sketchengine.co.uk/> (17.03.2012).
- Vasmeri sõnastik: <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?flags=eygtmnl> (23.03.2010).
- Vana kirjakeele korpus: <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused> (17.03.2012).

What are your thoughts doing while *mõlk*'ing?

Ene Vainik

This paper tackles the semantic development of the Estonian verb *mõlkuma*, which is unique because it designates the periodic nature of thought processes. The paper takes the viewpoint of cognitive semantics and the embodiment hypothesis, which predicts that the highly abstract concepts of human mental activity are historically rooted in more concrete and embodied concepts.

Based on analysis of both synchronic and diachronic data, it is concluded that, in this particular case, two main bodily-related source domains – PHYSICAL MOTION and PERCEPTION – play a role. The motion is considered to be of the non-translocational kind, which is motivated by the preconceptual image-schema of CYCLE, rather than of the translocational kind that makes use of the PATH image schema. With regard to the domain of PERCEPTION, the analysis reveals connections to both visual and auditory subdomains in which the preconceptual image-schema of CYCLE again functions as the experiential basis for conceptualizing the periodic and recurrent nature of perceptions.

In addition, the study found that what contributes to the contemporary meaning of 'periodic thought processes' is not only its semantic core – the image-schema of CYCLE and its gradual shifts to the other domains – but also respective syntactic changes. The conceptual metaphor IDEAS ARE INDEPENDENT ENTITIES is probably a key here, as it enables thoughts and other mental representations to be used in the position of a clausal subject, which reveals their partial independence from their human 'owner'. The construction in which the verb *mõlkuma* currently appears contains an obligatory locative modifier that refers to the mental CONTAINER (mind, head), while the owner (of both the container and the ideas) is left to carry the syntactic role of non-obligatory possessive modifier. The entire process is depicted as taking place in the owner's MENTAL CONTAINER for a long time, as a recurrent cycle, regardless of the owner's will.

The paper argues that what appears as a synchronic mental leap between domains might actually present itself as a chain or even a network of changes if the historical data are taken into account. The analysis reveals several possible etymological origins and parallel routes to the contemporary meaning. Apart from the possibility that the verb has an Estonian imitative root, it could also be a Russian loan word, *мелькать*, which means 'twinkle', or a prehistoric relic that shares the same root as Indo-European words designating 'milk' and 'milking'. Another possibility is the Proto-Baltic root * *malfik-a-* 'a gulp'.

However, the actual etymology of this word remains to be discovered by future research.

Keywords: cognitive semantics, evolutionary psychology, embodiment, conceptualization, thought processes, Estonian

Ene Vainik
keeletehnoloogiaosakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
Ene.Vainik@eki.ee